AMIR TEMUR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI VA DIPLOMATIK MUNOSABATLAR

Boborajabova Mubina Abdug‘affor qizi
Termiz davlat universiteti
Tarix fakulteti, Tarix mamlakatlar va yo‘nalishlar
2-kurs talabasi
mubinaboborajabova@gmail.com
https://orcid.org/0009-0007-5537-5992
https://doi.org/10.5281/zenodo.22033892

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amir Temur davrida Movarounnahr markazida shakllangan davlat boshqaruvi tizimi hamda uning tashqi siyosat va diplomatik munosabatlari tahlil qilinadi. Amir Temurning markazlashgan davlat barpo etish jarayonida harbiy-siyosiy boshqaruv, davlat amaldorlari faoliyati, adolat va tartib-intizom tamoyillariga bergan e’tibori yoritiladi. Shuningdek, Temur saltanatining qo‘shni va uzoq davlatlar bilan diplomatik aloqalari, elchilik munosabatlari, savdo-sotiqni rivojlantirishga qaratilgan tashqi siyosati hamda Yevropa hukmdorlari bilan olib borilgan yozishmalar tahlil qilinadi. Tadqiqotda “Temur tuzuklari”, Nizomiddin Shomiy va Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarlari, Ibn Arabshoh ma’lumotlari hamda Ruy Gonsales de Klavixoning Samarqandga safari haqidagi qaydlar asosiy manbalar sifatida foydalanilgan. Maqolada Amir Temur diplomatiyasi faqat harbiy maqsadlar bilan cheklanmaganligi, balki siyosiy manfaat, xalqaro savdo va davlat nufuzini mustahkamlashga xizmat qilganligi asoslanadi.
Kalit so‘zlar: Amir Temur, Temuriylar davlati, davlat boshqaruvi, Temur tuzuklari, diplomatiya, tashqi siyosat, elchilik munosabatlari, xalqaro aloqalar, Samarqand, Movarounnahr.

Abstract. This article analyzes the system of state administration established under Amir Timur and the diplomatic relations pursued by his state. Particular attention is paid to the principles of centralized administration, military and political organization, justice, discipline, and the role of state officials. The article also examines Timur’s diplomatic relations with neighboring and distant states, diplomatic missions, international correspondence, and his efforts to develop trade relations. The study is based on major historical sources, including Temur Tuzuklari, Nizam al-Din Shami’s and Sharaf al-Din Ali Yazdi’s Zafarnama, Ibn Arabshah’s historical account, and the travel records of Ruy González de Clavijo. The research demonstrates that Timur’s diplomacy was not limited to military objectives but also served broader political, economic, commercial, and international interests.
Keywords: Amir Timur, Timurid State, state administration, Temur Tuzuklari, diplomacy, foreign policy, diplomatic relations, international relations, Samarkand, Transoxiana.

Аннотация. В статье анализируются особенности государственного управления в период Амира Темура, а также основные направления его дипломатической и внешнеполитической деятельности. Особое внимание уделяется принципам централизованного управления, организации государственных и военных структур, вопросам справедливости и поддержания порядка. Рассматриваются дипломатические отношения государства Амира Темура с соседними и отдалёнными странами, деятельность посольств, международная переписка, а также стремление развивать

торгово-экономические связи. Основными источниками исследования являются «Темур тузуклари», «Зафарнома» Низам ад-Дина Шами и Шараф ад-Дина Али Йазди, сведения Ибн Арабшаха и путевые записки Руя Гонсалеса де Клавихо. Исследование показывает, что дипломатия Амира Темура имела не только военно-политическое, но и экономическое, торговое и международное значение.

Ключевые слова: Амир Темур, государство Тимуридов, государственное управление, «Темур тузуклари», дипломатия, внешняя политика, дипломатические отношения, международные связи, Самарканд, Мавераннахр.

XIV asrning ikkinchi yarmi Movarounnahr tarixida murakkab siyosiy jarayonlar bilan xarakterlanadi. Chig‘atoy ulusidagi siyosiy parokandalik, mahalliy amirlar o‘rtasidagi kurash va markaziy hokimiyatning zaiflashuvi hududda yagona siyosiy boshqaruvni shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Ana shunday tarixiy sharoitda Amir Temurning siyosiy maydonga chiqishi va markazlashgan davlat barpo etish yo‘lidagi faoliyati Movarounnahr tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. [1]

Amir Temur 1370-yilda hokimiyatni qo‘lga kiritgach, avvalo Movarounnahrdagi siyosiy tarqoqlikni bartaraf etish, davlat hokimiyatini markazlashtirish va uning boshqaruv tizimini mustahkamlashga e’tibor qaratdi. Keyingi davrda uning davlatining siyosiy hududi kengayib, Markaziy Osiyo, Eron, Afg‘oniston, Kavkaz, Iroq, Kichik Osiyo va boshqa hududlarga ta’siri kuchaydi. Shu sababli davlat boshqaruvining samarali mexanizmlarini yaratish hamda turli davlatlar bilan diplomatik aloqalarni yo‘lga qo‘yish muhim siyosiy vazifaga aylandi. [2]

Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi va diplomatik munosabatlarni o‘rganishda yozma tarixiy manbalar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”si, Sharafuddin Ali Yazdiyning shu nomdagi asari, Ibn Arabshohning “Amir Temur tarixi” hamda Ruy Gonsales de Klavixoning Samarqandga safari haqidagi qaydlari o‘sha davr siyosiy hayotini o‘rganish uchun muhim ma’lumotlar beradi. [3]

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi va diplomatik faoliyatni birgalikda o‘rganish orqali XIV–XV asrlar Markaziy Osiyosining siyosiy jarayonlari, davlatlararo munosabatlari va xalqaro savdo aloqalarining rivojlanish xususiyatlarini chuqurroq anglash mumkin.

Amir Temur davrida davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi. Amir Temur davlat boshqaruvida markazlashuv tamoyiliga katta ahamiyat bergan. Uning siyosiy faoliyatining dastlabki bosqichida Movarounnahrdagi tarqoq siyosiy kuchlarni birlashtirish va markaziy hokimiyatni mustahkamlash asosiy vazifalardan biri bo‘lgan. Markazlashgan boshqaruvning shakllanishi davlatning ichki barqarorligini ta’minlash bilan bir qatorda tashqi siyosiy faoliyatni ham samarali olib borish imkonini yaratdi. [4]

“Temur tuzuklari”da davlatni boshqarish, amaldorlarni tayinlash, harbiy tuzilma, raiyat bilan munosabat, soliqlar, tartib-intizom va adolat masalalariga alohida e’tibor berilgan. Asarda davlat boshqaruvida kengash va maslahatga murojaat qilish, har bir mansabdorning vazifasini aniq belgilash, davlat ishlarini tartib asosida yuritish kabi tamoyillar ilgari suriladi. [5]

Davlat boshqaruvida harbiy-ma’muriy tizim muhim o‘rin egallagan. Amir Temur saltanatining hududiy kengayishi natijasida turli viloyat va mamlakatlarni boshqarish masalasi dolzarb bo‘lib bordi. Shu sababli markaziy hokimiyat bilan viloyatlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, hokimlar faoliyatini nazorat qilish va davlat manfaatlarini ta’minlashga alohida e’tibor qaratildi.

Davlat boshqaruvida mansabdor shaxslarning sadoqati va mas’uliyati muhim mezonlardan biri hisoblangan. Amir Temur siyosiy barqarorlikni ta’minlash uchun amirlar,

harbiy qo‘mondonlar va boshqa davlat xizmatchilarining faoliyatini nazorat qilib borgan. “Temur tuzuklari”da vazifalarni bajarishda intizom, maslahat, adolat va davlat manfaatini ustuvor qo‘yish kabi tamoyillar qayd etiladi. [5]

Amir Temur boshqaruvining yana bir muhim jihati — davlat va jamiyatdagi tartibni ta’minlashga bo‘lgan e’tiboridir. Tarixiy manbalarda uning shaharlar, savdo yo‘llari va iqtisodiy hayotning xavfsizligini ta’minlashga intilgani haqida ma’lumotlar uchraydi. Bu siyosat Samarqandning yirik siyosiy va iqtisodiy markaz sifatida rivojlanishiga xizmat qilgan.

Davlat boshqaruvida adolat va tartib tamoyillari. Amir Temurning siyosiy qarashlarida adolat tushunchasi alohida o‘rin tutadi. “Temur tuzuklari”da hukmdorning asosiy vazifalaridan biri davlatda tartibni saqlash, raiyat manfaatlarini himoya qilish va adolatni ta’minlash sifatida ko‘rsatiladi. [5]

Davlat boshqaruvida adolat tamoyilining ilgari surilishi o‘sha davr siyosiy tafakkurining muhim jihatlaridan biri bo‘lgan. Bunda hukmdorning shaxsiy hokimiyati bilan bir qatorda davlat manfaatlari, qonun-qoidalar va boshqaruv tartibining mavjudligi ham muhim hisoblangan.

Zamonaviy tadqiqotlarda ham Amir Temur va Temuriylar davridagi davlat boshqaruvi masalasida adolat, tartib-intizom, davlat amaldorlarining mas’uliyati va markazlashgan boshqaruv tamoyillariga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqotchilar “Temur tuzuklari”ni davlat boshqaruvi va siyosiy fikr tarixini o‘rganishda muhim manbalardan biri sifatida baholaydilar. [6]

Shuningdek, davlat boshqaruvi faqat harbiy soha bilan chegaralanmagan. Moliya, savdo, shaharsozlik, diplomatik aloqalar va davlatlararo munosabatlar ham markaziy siyosatning muhim yo‘nalishlarini tashkil etgan. Shu jihatdan Amir Temur davlatini faqat harbiy yurishlar orqali tavsiflash uning siyosiy faoliyatini to‘liq aks ettirmaydi.

Amir Temurning diplomatik siyosati. Amir Temur tashqi siyosatida diplomatik munosabatlardan faol foydalangan. Uning davlatining geografik jihatdan kengayishi turli siyosiy markazlar bilan aloqalarni rivojlantirishni talab qilgan. Elchilar yuborish, maktublar almashish, sovg‘alar taqdim etish va savdo munosabatlarini rivojlantirish diplomatik faoliyatning asosiy vositalaridan bo‘lgan. [7]

Amir Temurning diplomatik siyosatida qo‘shni davlatlar bilan munosabatlar muhim o‘rin tutgan. Eron, Oltin O‘rda, Hindiston, Usmoniylar davlati, Misr mamluklari, Kavkaz hududlari va boshqa siyosiy markazlar bilan aloqalar uning tashqi siyosatining turli bosqichlarida muhim ahamiyat kasb etgan.

Ayniqsa, Amir Temur va Usmoniylar sultoni Boyazid I o‘rtasidagi munosabatlar XIV asr oxiri xalqaro siyosatining muhim voqealaridan biri bo‘lgan. 1402-yilda Anqara jangida Amir Temurning g‘alaba qozonishi Yevropa va Yaqin Sharqdagi siyosiy kuchlarning Temur davlatiga bo‘lgan e’tiborini yanada kuchaytirdi. UNESCO tomonidan e’lon qilingan Markaziy Osiyo tarixi materiallarida ham Anqara jangidan keyin Amir Temurning Yevropa hukmdorlari bilan yozishmalari va savdo aloqalarini rivojlantirishga intilgani qayd etiladi. [8]

Yevropa davlatlari bilan diplomatik munosabatlar. Amir Temur diplomatiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri G‘arbiy Yevropa davlatlari bilan aloqalar bo‘lgan. Ayniqsa, Kastiliya, Fransiya va Angliya bilan olib borilgan diplomatik yozishmalar o‘sha davr xalqaro munosabatlari tarixida alohida o‘rin egallaydi.

Kastiliya qiroli Genrix III Amir Temur saroyiga elchilar yuborgan. Ruy Gonsales de Klavixo boshchiligidagi Kastiliya elchiligi 1403-yilda yo‘lga chiqib, uzoq safardan so‘ng 1404-yilda Samarqandga yetib kelgan. Klavixoning qaydlarida Samarqand shahri, Amir Temur saroyi, davlat boshqaruvi, elchilarni qabul qilish marosimlari va saroy hayoti haqida

qimmatli ma’lumotlar mavjud. [9] Klavixo elchiligining Samarqandga yetib kelgani va Amir Temur saroyida qabul qilingani zamonaviy ilmiy manbalarda ham tasdiqlangan.

Fransiya bilan diplomatik aloqalar ham Amir Temur tashqi siyosatining muhim yo‘nalishlaridan bo‘lgan. 1402-yilda Amir Temur Fransiya qiroli Karl VI ga maktub yo‘llagan. Ushbu yozishmalarda ikki davlat o‘rtasidagi savdo munosabatlarini rivojlantirish masalasi muhim o‘rin egallagan. Fransiya qirolining Amir Temurga yo‘llagan 1403-yil 15-iyundagi maktubi ham saqlanib qolgan.

Amir Temurning Angliya qiroli Genrix IV bilan yozishmalari ham mavjud bo‘lgan. Manbalarga ko‘ra, Anqara jangidan keyin Amir Temur Yevropa hukmdorlariga o‘zining g‘alabasi haqida ma’lumot berib, savdo va siyosiy aloqalarni rivojlantirish imkoniyatlarini ko‘rib chiqqan. UNESCO materiallarida Amir Temurning Fransiya va Angliya hukmdorlari bilan yozishmalari qayd etilib, savdo orqali tinchlikni mustahkamlash g‘oyasi ilgari surilgani ko‘rsatiladi.

Bu diplomatik aloqalar Amir Temur davlatining xalqaro maydondagi nufuzi ortib borganini ko‘rsatadi. Yevropa hukmdorlari uchun Amir Temur kuchli siyosiy va harbiy davlat rahbari sifatida katta qiziqish uyg‘otgan. Shu bilan birga, Amir Temur uchun ham Yevropa davlatlari bilan aloqalar savdo yo‘llarini kengaytirish, siyosiy ittifoqlarni shakllantirish va Usmoniylar hamda boshqa raqib kuchlarga qarshi xalqaro vaziyatdan foydalanish imkonini bergan.

Diplomatiyada savdo va iqtisodiy manfaatlarning o‘rni. Amir Temur diplomatiyasini faqat harbiy-siyosiy manfaatlar bilan izohlash to‘g‘ri emas. Xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalar ham uning tashqi siyosatida muhim o‘rin egallagan. Buyuk Ipak yo‘li tarmoqlarining katta qismi Markaziy Osiyo orqali o‘tganligi sababli savdo yo‘llarining xavfsizligi davlat uchun strategik ahamiyatga ega edi.

Samarqandning poytaxt sifatida rivojlanishi uning xalqaro savdo va madaniy almashinuv markaziga aylanishiga imkon berdi. Turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar, hunarmandlar, elchilar va olimlar Samarqand hayotida faol ishtirok etganlar. Shu jihatdan davlat boshqaruvi, shaharsozlik va diplomatik siyosat o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Amir Temurning Fransiya qiroli Karl VI bilan yozishmalarida savdo masalasining muhim o‘rin tutgani bunga yaqqol misoldir. Manbalarda ikki hukmdorning savdo munosabatlarini rivojlantirishdan manfaatdor bo‘lgani, biroq Amir Temurning 1405-yilda vafot etishi sababli boshlangan jarayon to‘liq rivojlanmagani qayd etiladi**.**

Elchilar va diplomatik marosimlar. O‘rta asrlar diplomatiyasida elchilar davlatlararo munosabatlarning muhim vositasi bo‘lgan. Amir Temur saroyida chet davlatlardan kelgan elchilarni qabul qilishga katta e’tibor berilgan. Elchilar orqali davlat rahbarlariga maktublar, sovg‘alar va siyosiy xabarlar yetkazilgan.

Klavixoning qaydlarida Samarqandga boruvchi elchilarning safar davomida Temur davlatining amaldorlari tomonidan kuzatilgani, yo‘l-yo‘riq va ta’minot bilan ta’minlangani haqida ma’lumotlar uchraydi. Bu ma’lumotlar davlat boshqaruvining faqat markaziy saroy bilan chegaralanmaganini, balki katta hudud bo‘ylab amaldorlar tizimi orqali amalga oshirilganini ko‘rsatadi.

Diplomatik marosimlar davlatning siyosiy nufuzini namoyish etish vositasi ham bo‘lgan. Elchilarni qabul qilish, ularning hukmdor huzuriga olib kirilishi, maktublar almashinuvi va sovg‘alar topshirilishi o‘rta asr xalqaro diplomatiyasining muhim elementlari hisoblangan.

Amir Temur diplomatiyasining tarixiy ahamiyati. Amir Temur diplomatiyasining tarixiy ahamiyatini bir necha yo‘nalishda ko‘rish mumkin. Birinchidan, diplomatik aloqalar davlatning xalqaro siyosiy mavqeini mustahkamlashga xizmat qilgan. Ikkinchidan, savdo aloqalarini rivojlantirish uchun siyosiy sharoit yaratishga intilish kuzatilgan. Uchinchidan, elchilik munosabatlari orqali turli mamlakatlar o‘rtasida siyosiy va madaniy axborot almashinuvi amalga oshirilgan.

Shu bilan birga, Amir Temur diplomatiyasini faqat tinchlikparvar siyosat sifatida baholash ham biryoqlama bo‘ladi. Uning tashqi siyosatida harbiy kuch va diplomatik vositalar bir-birini to‘ldirib turgan. Siyosiy muzokaralar, elchilik munosabatlari va harbiy yurishlar o‘sha davr xalqaro siyosatining o‘zaro bog‘liq vositalari bo‘lgan.

Tarixiy manbalarni qiyosiy o‘rganish Amir Temurning tashqi siyosati pragmatik xususiyatga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. U mavjud xalqaro vaziyatdan davlat manfaatlari yo‘lida foydalanishga intilgan. Yevropa hukmdorlari bilan yozishmalar ham aynan shu siyosiy pragmatizmning muhim ko‘rinishlaridan biridir. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Amir Temur diplomatiyasiga oid manbalar Sharq va G‘arb mualliflari ma’lumotlari asosida tahlil qilinib, uning xalqaro nufuzi va diplomatik strategiyasiga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Amir Temur davrida davlat boshqaruvi va diplomatik munosabatlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan. Markazlashgan davlat boshqaruvining shakllanishi ichki siyosiy barqarorlikni ta’minlashga, tashqi siyosatni esa yagona strategik yo‘nalish asosida olib borishga imkon bergan.

“Temur tuzuklari”da davlat boshqaruvi, harbiy tizim, amaldorlarning vazifalari, adolat va tartib-intizom masalalarining yoritilishi Amir Temur siyosiy boshqaruvga katta e’tibor berganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, davlat boshqaruvida markaziy hokimiyatning kuchi bilan bir qatorda maslahat, nazorat va mas’uliyat tamoyillari ham muhim o‘rin tutgan.

Amir Temurning diplomatik faoliyati esa uning davlatini xalqaro siyosatning muhim subyektlaridan biriga aylantirdi. Qo‘shni davlatlar bilan siyosiy aloqalar, Yaqin Sharq va Kavkaz hududlaridagi munosabatlar, shuningdek Fransiya, Angliya va Kastiliya bilan diplomatik yozishmalar uning tashqi siyosatining keng qamrovli bo‘lganini ko‘rsatadi.

Ayniqsa, Anqara jangidan keyingi Yevropa bilan diplomatik aloqalar Amir Temur davlatining xalqaro nufuzini yaqqol namoyon etadi. Kastiliya elchisi Ruy Gonsales de Klavixoning Samarqandga kelishi, Fransiya qiroli Karl VI bilan yozishmalar va Angliya bilan aloqalar o‘sha davr Markaziy Osiyo va Yevropa o‘rtasidagi siyosiy hamda savdo aloqalarining muhim dalillaridir.

Umuman olganda, Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi va diplomatiya o‘rta asr Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixining muhim tajribalaridan biridir. Uning siyosiy faoliyatini tarixiy manbalar asosida xolis va qiyosiy o‘rganish XIV–XV asrlardagi davlat boshqaruvi, xalqaro munosabatlar va diplomatik jarayonlarning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi**.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Temur tuzuklari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013. – 184 b.
2. Ziyo A. O‘zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000. – 365 b.
3. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. I–II jildlar. – Toshkent: Mehnat, 1992.
4. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
5. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Kamalak, 1994.
6. O‘rozov Sh. Amir Temur va Temuriylar davrida davlatni boshqarish tamoyillari // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 2024. – Jild 4. – №6.
7. Marozikov A. Historiography of Amir Temur and the Timurid period // Zamonaviy ta’lim va tilshunoslik rivoji. – 2026. – Vol. 1, No. 2. – P. 93–97.

8. UNESCO. History of Civilizations of Central Asia. Vol. IV: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century. Part One. – Paris: UNESCO Publishing.
9. Clavijo R. G. de. Embassy to Tamerlane, 1403–1406. – London: Routledge, 2009.
10. Manz B. F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
11. Wood F. The Silk Road: Two Thousand Years in the Heart of Asia. – Berkeley: University of California Press, 2002.
12. Guray K. Relations of Emir Timur with Europe before and after the Battle of Ankara // Golden Horde Review. – 2015. – No. 3. – P. 34–42.
13. Saidov A. Amir Temur and Diplomacy. – O‘zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari materiallari.
14. Amir Temur diplomatiyasiga oid manbalar tahlili // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2025. – Vol. 6. – №5. – B. 518–528.
15. Ahmedov B. Amir Temur: rivoyat va haqiqat. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1996.